

УДК 330.190.1

*Н. П. Дуброва,
к. е. н., доцент кафедри фінансів,
Дніпропетровський державний аграрний університет*

АГРАРНІ ДОМОГОСПОДАРСТВА: МІСЦЕ ТА РОЛЬ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Визначено сутність домогосподарств та особливості їх функціонування. Виокремлено слабкі та сильні сторони домогосподарств. Дана характеристика домашньої економіки при різних моделях формальної економіки. Розглянуті перспективи та проблеми розвитку аграрних домогосподарств.

The essence of households and features of their functioning are defined. The weak and strong aspects of households are segregated. The description of household economy under different models of formal economy is given. Outlooks and problems of agrarian households development are examined.

Ключові слова: домогосподарства, домашня економіка, формальна економіка, економічна організація.

ВСТУП

Одним із перших економічних об'єднань людей є домашнє господарство, яке розвивається протягом тривалого історичного періоду. Незважаючи на розвиток товарного господарства, домогосподарство яке уособлює собою натуральне господарство, не втратило своєї актуальності і донині, особливо в період трансформаційних процесів. Особливо яскраво виражені домогосподарства в аграрній сфері.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Як зазначають вчені, сукупність домогосподарств розглядається як важлива частина національної економічної системи, оскільки інші суб'єкти економічної системи — держава та організації — не можуть повністю розв'язати всі соціально-економічні проблеми суспільства, особливо ті, що пов'язані з розвитком індивіда.

Домогосподарство є предметом дослідження представників багатьох суспільних наук, праці яких сприяють кращому розумінню сутності домашнього господарства як одного з головних суб'єктів ринкової економічної системи. Увага сучасних вчених зосереджена переважно на вивченні окремих сторін життєдіяльності домогосподарства. Дослідження домогосподарств проводиться не тільки з точки зору економіки, а й соціології, психології, історії, філософії тощо. До найавторитетніших вчених, які у різні часи займалися вивченням даної господарської форми, можна віднести: Ксенофонта, Аристотеля, Ф. Кене, Ж.-Б. Сея, Т. Мальгуса, К. Бюхера, Ф. Енгельса, М. Вебера, П. Ласлетта, Дж. Хайнала, Г. Беккера, Е. Тоффлера, Р. Поллака, Дж. Гелбрейта, Дж. Ходжсона, Й. Бен-Пората, Д. Норта, О. Чаянова. На по-

страдянському просторі дослідженню сутності домашнього господарства присвячені праці Р. Нуреєва, С. Барсукової, А. Жулавського, М. Маринової, Н. Можайкіної, І. Новіцької, С. Скибиної, Ю. Станкевич та ін.

Мета дослідження полягає в дослідженні сутності домогосподарств як одного з головних суб'єктів ринкової економіки, зокрема в аграрному секторі, та особливостей їх функціонування.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Економічна теорія домогосподарства засновником, якої є Г. Беккер, розглядає домогосподарство не як пасивного споживача ринкових товарів та послуг, а як активного виробника споживчих благ. Наукові розробки Г. Беккера отримали подальший розвиток у працях інших учених-економістів. Продовжувачами його теорії стали такі американські дослідники, як К. Ланкастер, Й. Бен-Порат, Р. Поллак та ін. Діяльність сучасного домашнього господарства має подібні риси до економічної організації, теорія якої широко розвивається іноземними вченими в межах інституціональної економіки [6].

Таким чином, домашнє господарство за своєю природою є економічною організацією, тому що насамперед — це суб'єкт економічної діяльності, що об'єднує, координує та спрямовує поведінку людей (членів сім'ї) у процесі діяльності для досягнення спільної мети. Разом з тим, домогосподарство можна розглядати як специфічний вид економічної організації, унікальність якого полягає в тому, що воно орієнтоване не лише на отримання прибутку, але й на задоволення різних потреб своїх членів, а саме — економічних, духовно-культурних, виховних, соціальних тощо.

В економічній літературі домогосподарства часто ототожнюється з сім'єю, але це не тотожні поняття. Домогосподарство — це група осіб, які проживають під одним дахом і ведуть спільне господарство, що виявляється у спільному виробництві і споживанні благ. На відміну від домогосподарства, сім'я базується на понятті спорідненості, але ступінь спорідненості, достатній для об'єднання у єдину сім'ю, залежить від історичного і культурного контексту. Споріднена система не реконструюється межами проживання. Ключова відмінність цих термінів полягає у розрізненні групи осіб, які ведуть спільне господарство, з однієї сторони, і групи родичів — з іншої. Домогосподарство — це господарська кооперація, а сім'я — споріднена інтеграція. Найбільш розповсюджений поділ домогосподарств на просте (нуклеарне) і складно-сімейне [1; 2; 5].

Домогосподарство нуклеарного типу в повному вигляді складається з подружньої пари та дітей. Домогосподарства складно-сімейного типу включає й інших родичів. Складно-сімейний тип домогосподарств може бути або однією з фаз життєвого циклу домогосподарства, або однією з форм його стійкого стану. Домогосподарства мають переваги і недоліки порівняно з формальною організацією. Слабкими сторонами домогосподарства є [1]:

- постійна небезпека внутрішньо- і міжсімейних конфліктів на основі гендерних і вікових розбіжностей;

- складності в оцінці вкладу окремих членів сім'ї та принципова неможливість пропорційної винагороди;

- незатрабуваність здібностей членів домогосподарства, зважаючи на його вузьку продуктову спрямованість.

До сильних сторін домогосподарств відносять [1]:

- легкість постійного моніторингу один за одним за допомогою просторової близькості працюючих;

- довготривала мотивація учасників домогосподарства;

- природні межі опортуністичної поведінки, які зводяться до поняття "честь сім'ї";

- сприйняття витрат участі в домашній економіці як природних, укорінених в повсякденних нормах.

Разом з тим, не будь-яка господарська активність домогосподарства класифікується як домашня праця. Економічна діяльність господарства і домашня економіка — не тотожні поняття. Економічна активність домогосподарств цілком може мати й ринкову природу у вигляді організованого або неформального підприємництва і самозайнятості. Це відбувається у випадку, коли в розрізі домогосподарства здійснюється діяльність, яка спрямована на отримання доходу. Наглядним прикладом є присадибні та дачні ділянки населення, де останні вирощують сільськогосподарську про-

дукцію або відгодовують тварин на продаж. Реалізація відбувається особисто або через посередників на міських та приміських ринках.

Як стверджує економічна наука, в рамках домашньої економіки виробляються блага, що призначені не для ринкового обміну, а для самозабезпечення членів домогосподарства. У разі, якщо продукція домашнього господарства призначена для ринкової реалізації, домогосподарство функціонує у формі дрібного товарного виробництва. А коли продукція домашньої праці призначена для внутрішнього споживання, домогосподарство відповідає канонам домашньої економіки. Створення в рамках домогосподарств благ для обміну на позавартісній основі з іншими домогосподарствами (обмін дарами) перетворює домогосподарство в суб'єкт реципрокних відносин. Саме вісь: "ринкова економіка — домашня економіка — реципрокний обмін" — створюють методологічну основу для порівняння домогосподарств [1; 4].

Науковці, які вивчають домашню економіку акцентують увагу та тому, що остання є одним із знакових розгортань проблемного вузла неформальної економіки. Зв'язок домашньої і неформальної економіки простежується за трьома напрямками [1; 2; 3].

1. "Самозабезпечення" членів домогосподарства є легальним "виробничим цехом" неформальної економіки. Домашня економіка являє собою найбільш звичний спосіб неформального світу, що не суперечить закону. Разом з тим, "продуктова автономність" домогосподарства найчастіше базується на його "ресурсній залежності" від формальної економіки, оскільки кваліфікаційний потенціал і ресурсна забезпеченість домашньої економіки найчастіше сходять до її зв'язку з формальним сектором. Симбіоз домашнього і суспільного сектора є окремим випадком складної системи взаємообміну формального і неформального секторів. Тобто домашня праця є не ізольованим елементом, а периферійною областю складної композиції суспільної праці.

2. Домогосподарство, дотримуючись власної логіки і моралі виживання, санкціонує ступінь та інтенсивність участі своїх членів у неформальній економіці, включаючи економіку тіньову й кримінальну. Вихід індивіда з-під контролю держави означає його перехід в сферу приватних схем контролю, найважливішою ланкою якого є контроль внутрішньосімейний.

3. Домогосподарство є найбільш лояльним споживачем продукції та послуг тіньового сектора. Мова йде про блага повсякденного попиту. Домогосподарства, не скуті фіскальними нормами, сплачують продукцію тіньовиків, надаючи останнім невраховані готівкові кошти. Привабливість домогосподарства як споживача формує галузеві пріоритети тіньової економіки.

Класичним прикладом формування домогосподарств є аграрна сфера. Реформування аграрного сектора економіки призвели до появи цілої

низки проблем на селі, а саме відсутність мотивації до праці, бідність, трудова міграція, безробіття, занепад соціальної інфраструктури, поглиблення демографічної кризи та відмирання сіл. Середньорічна заробітна плата в сільському господарстві найнижча серед галузей економіки. Більшість аграрних підприємств припиняють виробництво економічно не вигідних продуктів, незважаючи на існування потреби в останніх.

За таких умов основою достатку населення в сільській місцевості, однією з важливих сфер зайнятості сільських жителів, найбільш масовою і гнучкою формою господарювання, що демонструють пристосованість до сучасних умов, є аграрні домогосподарства, які функціонують, на відміну від сільськогосподарських підприємств, і при незначній в кількісному відношенні наявності виробничих факторів, а безпосередня відповідальність за результати своєї діяльності запобігає неефективному застосуванню капіталу.

Така ситуація склалася природно, оскільки функції домашньої економіки, її характер, а також соціальний портрет активних учасників суттєво модифікуються залежно від характеристик формального економічного середовища. Може змінюватися середовище, але замість відмирання домашньої економіки спостерігається трансформація функцій, які вона виконує та специфіка проявів.

Різні контури формальної економіки створюють різні альтернативи домашній економіці у розрізі зміни її масштабу. За планової економіки потреба у домашньому виробництві товарів і послуг є актуальною за умови потерпання від дефіциту. Відповідно, за таких умов найбільш виразно функції домашньої економіки демонструють домогосподарства, віддалені від системи замкнутого розподілу і які не мають розгалужених відносин блату. В перехідний період на перший план виходить не близькість до розподільчих каналів, а фінансові можливості родини. Демонстрантами специфіки домашньої економіки перехідного періоду є домогосподарства низькодохідних груп населення, що відлучена від можливостей заробляти достатні для життя грошові кошти. За умов ринкової економіки на перший план виходять ті представники домашньої економіки, хто має достатньо коштів і можуть собі дозволити про збереження індивідуального споживання в умовах уніфікованої пропозиції масових виробників. У табл. 1 дана характеристика домашньої економіки при різних моделях формальної економіки.

Таблиця 1. Характеристика домашньої економіки при різних моделях формальної економіки [1]

Характеристики домашньої економіки	Моделі формальної економіки		
	Планова економіка	Транзитна економіка	Розвинута ринкова економіка
Основна функція	Пом'якшення дефіциту благ	Пом'якшення дефіциту грошей	Пом'якшення дефіциту індивідуальності масового продукту
Типові представники	Віддалені від закритого розподілу	Малодоходні групи населення	Середній клас
Задоволення потреб	Базові потреби	Базові потреби	Потреби в індивідуалізації побуту
Примушення	Економічне	Економічне	Соціальне
Індивідуальна альтернатива	Достати дефіцитне благо	Заробити додаткові гроші	Користуватися індивідуальними послугами і авторськими виробами
Суспільна альтернатива	Подолання товарного дефіциту	Підняття рівня життя	Диверсифікація виробництва та індивідуалізація сервісу
Межі суспільної альтернативи	Дефіцит іманентно властивий плановому господарству	Падіння рівня життя – невід'ємна властивість різких структурних трансформацій	Відхід від масового виробництва і стандартизованих послуг підвищує їх вартість, створюючи труднощі збуту

Виокремлені три моделі формальної економіки є абстракцією, оскільки реально існують тільки їх гібриди та перетворені форми. В результаті цього домогосподарства демонструють різні цілеспрямованості домашньої економіки.

Екскурс в історію показує, що саме радянський період створив унікальні умови для культивування домашнього господарства, особливо в аграрній сфері економіки. Саме домашнє господарство планового періоду пом'якшувало товарний дефіцит і пристосовувало товари і послуги, що вироблялися в формальній економіці до потреб і споживчим перевагам домочадців. Перехід до ринкової економіки як символу достатку та свободи начебто мав призвести до зниження значущості домашньої економіки. Однак на практиці відбулося зворотне. Домашня економіка не просто не втратила своєї актуальності, але більш того, перетворилася в один з основних плацдармів боротьби за виживання в умовах, що змінилися. Домогосподарства виконують роль буфера, пом'якшуючи невідповідність між багатогранністю життєвих прагнень своїх членів і жорстко обмеженою можливістю їх реалізації в рамках перехідної економіки, що характеризується відкритим безробіттям, високою інфляцією, зниженням рівня життя, струсом соціальної структури суспільства. На зміну товарному і сервісному дефіциту прийшов дефіцит платоспроможності і стабільності. Таким чином, за таких умов відбулася зміна господарської мети домогосподарств. На перший план вийшли протистояння інфляції, подолання нестачі грошових коштів. Розквітають дачні ділянки, зростають витрати часу на придбання продуктів на віддалених оптових ринках, поширюється перелік послуг, що надаються самими домогосподарствами. Навіть при розвинених ринкових відносинах ос-

танні зберігають свою сутність і беруть на себе функцію зняття суперечностей між масовим уніфікованим характером виробництва і стандартизованим сервісом, з однієї сторони, і індивідуалізованими запитами споживачів, з іншої [1—6].

Різні контури формальної економіки створюють принципово різні альтернативи домашньої економіки, вірніше, способи зменшення її масштабу. Разом з тим, неможливість усунути домашню економіку закладена в іманентних властивостях макросистем. Тому за таких умов виникає проблема, яким чином залучити домогосподарства, особливо аграрного сектора до суспільного виробництва.

Ця проблема є актуальною оскільки, незважаючи на відносну ефективність, такі підприємства не в змозі використовувати передову техніку, сучасні агротехнічні та меліоративні заходи, сприяти раціональному використанню землі, переробці відходів та інше. Індивідуальне використання невеликих земельних ділянок при збереженні монокультурності та за повної відсутності можливостей впровадження сівозмін негативно відбивається на родючості сільськогосподарських угідь: ґрунти виснажуються, частка гумусу знижується, поширюються процеси дегуміфікації земель, що, в кінцевому рахунку, ставить перед необхідністю їх вилучення з метою відтворення продуктивності або ж переведення в категорію малопродуктивних чи деградованих ґрунтів. Вирощування аграрної продукції на невеликих земельних наділах, при недотриманні сучасних агротехнологій своїм наслідком має різну якість продовольчої сировини.

Все це свідчить про необхідність зведення дрібно-контурних земельних ділянок у великі польові масиви з метою запровадження сівозміни, оцінки їх агроекологічного стану, уніфікації технологій вирощування аграрної продукції, чіткого виконання їх вимог стосовно послідовності операцій, комплексності і своєчасності, що забезпечить дотримання параметрів якості та безпеки. Особливої гостроти проблеми забезпечення якості та безпеки тваринницької сировини (м'яса, молока, яєць, меду) набувають у зв'язку із вступом України до СОТ, а також поглибленням інтеграції з ЄС. Без впровадження та забезпечення вимог європейських та світових стандартів вітчизняна сільськогосподарська продукція та харчові продукти не будуть мати доступу на продовольчі ринки за кордоном і зможуть лише використовуватися для задоволення потреб українських споживачів. Саме згадані вище проблеми і вимагають пошуку теоретичних, методологічних та практичних шляхів їх вирішення.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищенаведене, домогосподарству як одному з суб'єктів мікроекономіки належить надзвичайно важлива роль у системі економічних відносин. В Україні з розвитком ринкових відносин домогосподарство опинилося в нових умовах функціонування. По-перше, задоволення потреб домогосподарства у матеріальних та нематері-

альних благах виступає природною метою виробництва. Попит домогосподарств є одним з найвагоміших компонентів сукупного попиту на кінцеві блага. По-друге, домогосподарства як власники виробничих факторів передають їх діловим одиницям (підприємствам), які мають здійснювати їхнє ефективне поєднання. По-третє, частина доходу, що не використовується домогосподарством впродовж поточного періоду, перетворюється на заощадження і може за певних обставин стати потужним джерелом економічного зростання країни.

Можна констатувати, що домогосподарство виконує в економіці три основні функції: споживання, постачання факторів виробництва та заощадження. Проте з погляду мікроекономічного рівня господарювання провідною виступає, безумовно, функція споживання.

Література:

1. Барсукова С.Ю. Сущность и функции домашней экономики, способы измерения домашнего труда [Електронний ресурс]/С.Ю. Барсукова // Социологические исследования. — 2003. — № 12. — 21—31. — Режим доступу: <http://www.ecsoman.edu.ru/images/pubs/2005/01/07/0000201654/003.BARSAUKOVA.pdf>.
 2. Маринова М.А. Основные социологические и экономические подходы к изучению домохозяйства [Електронний ресурс]/М.А. Маринова // Вестник РУДН, серия Социология. — 2004. — № 6—7. — С. 202—211. — Режим доступу: <http://www.ecsoman.edu.ru/data/845/223/1217/Marinova.doc>.
 3. Мішура В.Б. Порівняльний аналіз еволюції поглядів на природу та роль домогосподарств [Електронний ресурс]/ В.Б. Мішура, Л.М. Пономарьова, Л.Д. Наржица, А.О. Хижняк // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. — 2007. — № 2Е (10). — С. 34—39. — Режим доступу: www.nbu.gov.ua/e-journals/vddma/2007-2e10/07MVBOTN.pdf.
 4. Можайкина Н.В. Методологическая основа исследования домохозяйств [Електронний ресурс]/ Н.В. Можайкина // Вісник міжнародного слов'янського університету. Харків. — 2008. — Т. 11 (№ 1). — С. 45—49. — Режим доступу: <http://msu.kharkov.ua/files/vestnik/2008/ekonomika-08-1.pdf>.
 5. Скибина С.А. Некоторые аспекты методологии исследования доходов домашних хозяйств [Електронний ресурс]/С.А. Скибина // Вестник национального технического университета "ХПИ". — 2009. — № 5. — С. 77—82. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vcp/TPtEV/2009_5/5_2009/15_Skibina.pdf.
 6. Станкевич Ю.Ю. Становлення теорії домогосподарства в сучасній економічній думці [Електронний ресурс]/Ю.Ю. Станкевич // Економіка та підприємство. 36. Наук. Праць молодих учених та аспірантів. Вип. 22. — К.: КНЕУ, 2009. — С. 328. — Режим доступу: <http://ir.kneu.kiev.ua:8080/bitstream/2010/488/1/Stankevuch.pdf>.
- Стаття надійшла до редакції 07.02.2012. р.